

USAID-in bağlanması səbəbləri və nəticələri

USAID necə, n  məqsədlə v  kim tərəfindən yaradıldı?

ABŞ Beynəlxalq  nkişaf Agentliyi (USAID) 1961-ci ildə ABŞ prezidenti Con Kennedi tərəfindən yaradılmışdır. Bu agentlik ABŞ-ın xarici yardım siyasətini m rk zl şdirm k və inkişaf etməkdə olan ölkələrə dəstək vermək məqsədilə qurulmuşdur. Kennedi, USAID-i yaradaraq, onu soyuq müharibə dövründə ABŞ-ın qlobal təsirini artırmaq  c n əsas alətlərdən biri kimi nəzərdə tuturdu.

Agentliyin əsas məqsədləri inkişaf etməkdə olan ölkələrdə infrastruktur, kənd təsərrüfatı və texnologiya sahələrində dəstək verməklə, ölkənin iqtisadi sistemine daxil olmaq və onu idarə etmək, demokratiyanı və insan haqlarını təşviq etməklə və QHT, media azadlığını v  hüquq sistemini gücləndirməklə ölkənin sosial sistemini  l  keçirmək, təbii fəlakətlər, epidemiyalar v  münaqişələr zamanı yardımlar təqdim etməklə ölkə əhalisinin rəğbətini qazanmaq. ABŞ-ın qlobal maraqlarını qorumaqla ABŞ-ın ideoloji nüfuzunu yaymaq idi.

USAID-in LGBT hüquqları sahəsində verdiyi maliyyə dəstəyi, bir çox ölkədə sosial dəyişikliklərə və ideoloji qarşıdurmalara səbəb olmuşdur. Həmçinin, bu siyasət, ABŞ-ın global təsirini artırma məqsədi daşıyan bir vasitə kimi tənqid edilir. Bununla yanaşı, bu cür yardım proqramlarının milli dəyərlərə qarşı zərərli təsir yaratması və yeni mədəniyyətlərə uyğun gəlməməsi, bəzi ölkələrdə sosial qarşıdurmalar və mədəni münaqişələrə yol açmışdır.

USAID, xüsusilə demokrat administrasiyaları dövründə daha geniş miqyasda istifadə olunurdu. O, liberal xarici siyasətin aləti idi. Demokratlar daha çox xarici yardım və diplomatiya üzərində qurulmuş siyasət aparırdılar, USAID isə bu siyasətlərin icrasında əsas rol oynayırdı. Demokrat Partiyası adətən dünya miqyasında USAID vasitəsilə müxtəlif ölkələrdə QHT-lərə və siyasi qruplara maliyyə dəstəyi göstərirdi. Demokratlar ABŞ-ın beynəlxalq təşkilatlarla (BMT, Dünya Bankı və s.) daha sıx əməkdaşlıq etməsinə çalışırdılar. USAID bu əməkdaşlıqlar üçün əsas platformalardan biri idi. Demokrat administrasiyalar USAID-i hərbi müdaxilələrə alternativ olaraq "yumşaq güc" (soft power) siyasətinin bir hissəsi kimi istifadə edirdilər. Məsələn, Barak Obama dövründə USAID-in büdcəsi artırılmış və agentlik global iqlim dəyişikliyi, gender bərabərliyi və səhiyyə proqramları kimi sahələrdə daha çox fəaliyyət göstərmişdi. Co Bayden administrasiyası isə, USAID-i global demokratiyanın gücləndirilməsi və Çin-Rusiya təsirinə qarşı istifadə edirdi.

USAID, çox vaxt ABŞ-ın xarici siyasətinin bir aləti olaraq fəaliyyət göstərmişdir. Təşkilat, demokratiya, insan haqları və seçki islahatları kimi sahələrdə proqramlar həyata keçirərkən, bu müdaxilələr yerli siyasətə və daxili işlərə təsir göstərmişdir. Bəzi ölkələrdə, xüsusilə Avrasiya və Yaxın Şərq regionlarında, USAID-in fəaliyyətləri ABŞ-ın geosiyasi maraqlarına xidmət etmək məqsədilə qəbul edilmişdir. Bu, bəzən ölkələrin daxili işlərinə müdaxilə kimi görülmüş və siyasi müxalifətə dəstək vermək, hakimiyyətin dəyişməsinə təsir etmək cəhdi kimi qiymətləndirilmişdir.

2004-cü ildə Ukraynada "Portağal İnqilabı" zamanı USAID, müxalifətə dəstək verərək, seçki prosesinə müdaxilə etməkdə suçlanmışdır. Eyni şəkildə, Gürcüstanda və Qırğızıstanda baş verən etirazlarda da ABŞ və USAID-in əlinin olduğu iddia olunmuşdur.

USAID-in həyata keçirdiyi bir çox proqramlarda maliyyə pozuntuları və korrupsiya halları müşahidə edilmişdir. Təşkilatın verdiyi maliyyə yardımları bəzən qeyri-şəffaf şəkildə idarə olunmuş və yerli təşkilatlar, şirkətlər və hökumət orqanları arasında korrupsiya əlaqələri yarada bilmişdir. Bu, öz növbəsində, inkişaf proqramlarının səmərəsizliyinə və hər hansı bir infrastrukturun düzgün qurulmamasına səbəb olmuşdur. 2016-cı ildə, Əfqanıstanda USAID-in həyata keçirdiyi infrastruktur layihələrində milyardlarla dolların korrupsiya və qaçaqmalçılıq məqsədilə istifadə edildiyi iddia olunmuşdur. Bu layihələr bəzən yerli əhaliyə heç bir real fayda gətirməmiş və vəsaitlər məqsədli şəkildə mənimsənilmişdir.

USAID-in inkişaf proqramları bəzən yerli iqtisadiyyatlara təsir etmədən və sosial strukturlara uyğunlaşdırılmadan həyata keçirilir. Haitidə, 2010-cu il zəlzələsindən sonra USAID-in həyata keçirdiyi humanitar yardım proqramları uzunmüddətli inkişaf hədəflərini gözardı edərək qısamüddətli ehtiyacları qarşılımışdır. Proqramların bir çoxu, nəticə etibarilə, ölkənin iqtisadi və sosial bərpasını təmin etməmiş, əksinə, bəzi yerli müəssisələrin iflasına səbəb olmuşdur.

USAID-in həyata keçirdiyi təhsil, sağlamlıq və gender bərabərliyi ilə bağlı layihələr, bəzi ölkələrdə milli-mənəvi dəyərlərə zərər vermişdir. Təşkilatın LGBT hüquqları və gender bərabərliyi kimi mövzularda keçirdiyi proqramlar bəzən yerli ənənə və mədəniyyətlə toqquşmuş və ciddi sosial qarşıdurmalara səbəb olmuşdur. Bunun nəticəsində, bəzən bu layihələr qeyri-məqsədli sosial islahatlar kimi qəbul edilmiş və yerli cəmiyyətin mənəvi strukturlarına zərər vermişdir. Afrika və Yaxın Şərq ölkələrində USAID-in gender bərabərliyi və LGBT hüquqları ilə bağlı təşviq etdiyi proqramlar, bəzən bu ölkələrin konservativ dini və sosial dəyərlərinə zidd olmuşdur. Məsələn, Yəməndə və Somalidə bu cür layihələr cəmiyyətin böyük bir hissəsi tərəfindən kolonial müdaxilə kimi qəbul olunmuşdur.

USAID-in bəzi layihələri humanitar yardımların özünün bir alətə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Bəzi tənqidçilər, bu yardımların məqsədli şəkildə siyasi güc yaratmaq və geosiyasi maraqlar üçün istifadə olunduğunu iddia edirlər. Yaxud da, humanitar layihələrin uzunmüddətli sosial və iqtisadi təsirləri tam nəzərə alınmadan

həyata keçirildiyi hallarda, yardımların heç bir real fayda təmin etməməsi müşahidə olunur. 2004-cü ildən etibarən, İraq və Əfqanıstanda USAID-in humanitar yardımları, yerli əhəlinin ehtiyaclarına uyğun olmayan, bəzən isə siyasi məqsəd güdən yardımlar kimi qiymətləndirilmişdir.

USAID Azərbaycana hansı zərərlər vermişdir?

USAID 1991-ci ildən etibarən Azərbaycanda fəaliyyət göstərərək müxtəlif sahələrdə layihələr həyata keçirib. USAID, Azərbaycanda demokratiya, insan haqları və vətəndaş cəmiyyəti sahəsində bir sıra layihələr həyata keçirmişdir. ABŞ-ın və digər beynəlxalq donorların maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirilən bu proqramlar, xüsusilə seçki proseslərinə, məhkəmə sistemə və hüquq mühafizə orqanlarına təsir göstərmək məqsədilə edilmişdir. Bu layihələr, Azərbaycanın müxalifət partiyalarına, müxtəlif qeyri-hökumət təşkilatlarına, media quruluşlarına maliyyə dəstəyi verilməsi ilə müşayiət olunmuşdur. Bu maliyyələşmədə ciddi qanun pozuntularına yol verildiyi üçün 2014-cü ildə Azərbaycanda siyasiləşmiş bəzi QHT-lərin fəaliyyəti, ABŞ-ın bu təşkilatlara verdiyi maliyyə dəstəyi məhdudlaşdırıldı.

USAID, Azərbaycanda bir sıra inkişaf proqramları həyata keçirib, lakin bu proqramlarla əlaqədar maliyyə pozuntuları və korrupsiya iddiaları ortaya çıxmışdır. Bəzi iddialara görə, USAID-in maliyyə resursları yerli layihələrin həyata keçirilməsi zamanı düzgün idarə olunmamış və ya qeyri-şəffaf yollarla istifadə olunmuşdur. Bu, xüsusilə inkişaf layihələrində resursların səmərəsiz istifadəsi və

korupsiya halları ilə bağlı narahatlıqlara səbəb olmuşdur. Bu səbəbdən, 2013-cü ildə ABŞ Konqresi, Azərbaycanda USAID-in həyata keçirdiyi layihələrin nəzarətinin və səmərəliliyinin zəif olduğunu bildirmişdi. Konqresin hesabatlarında, maliyyə resurslarının məqsədli istifadə edilməməsi və yerli təşkilatlarla əlaqədar problemlər qeyd olunmuşdu.

USAID-in LGBT hüquqları və gender bərabərliyi mövzularında həyata keçirdiyi proqramlar, Azərbaycanda milli-mənəvi dəyərlərə uyğun gəlmədiyi üçün ciddi narazılıqlar doğurmuşdur. Bu, xüsusilə müsəlman əhalisi və konservativ cəmiyyət arasında böyük etirazlara səbəb olub. USAID, bu sahədəki layihələri ilə sosial islahatları təşviq etməyə çalışarkən, yerli ənənə və dəyərlərlə toqquşmuşdur. Bu səbəbdən, Azərbaycanda 2013-cü ildə keçirilən "Gender bərabərliyi və LGBT hüquqları" mövzusunda keçirilən seminarlar, bəzən mühafizəkar qruplar tərəfindən Qərb ideologiyalarının təbliği olaraq qəbul edilib və sosial narazılıq yaratmışdır. 2017-ci ildə, USAID-in Azərbaycandakı fəaliyyətləri ilə bağlı kəskin tənqidlər oldu. Bəzi konservativ qüvvələr, USAID-in təşkil etdiyi təlimlər və seminarların milli ənənələrə zidd olduğunu və Azərbaycanda LGBT hüquqlarının təşviqi adı altında cəmiyyətin mənəvi strukturlarını pozmağa çalışdığını iddia etmişdilər.

USAID-in Azərbaycana verdiyi maliyyə dəstəyi və həyata keçirdiyi layihələr bir sıra mənfi təsirlərə səbəb olmuşdur. Bu təsirlər, sosial, siyasi və mədəni qarşıdurmalar yaratmış, yerli hakimiyyət orqanları və cəmiyyət tərəfindən narazılıqlara yol açmışdır. Əsasən, ABŞ-ın demokratiya, insan haqları və LGBT hüquqları kimi sahələrdə həyata keçirdiyi proqramlar yerli ənənə və siyasi

strukturla ziddiyyət təşkil etmiş və bəzən siyasi müdaxilə kimi qiymətləndirilmişdir.

USAID-in Qarabağ münaqişəsi və Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı mövqeyi, təşkilatın humanitar və sosial inkişaf sahələrindəki fəaliyyəti ilə əlaqədardır. USAID-in bəzi fəaliyyətləri və bəyanatları, xüsusilə Qarabağ münaqişəsinin nəticələri ilə əlaqədar, Azərbaycanın və ümumilikdə regiondakı bəzi hadisələrlə bağlı mübahisəli mövqelər ortaya qoymuşdur. Təşkilatın etnik təmizləmə ilə əlaqədar bəzi ifadələri və rəyləri, Azərbaycanda narazılığa səbəb olmuş və Qarabağda ermənilərin çıxarılmasını müəyyən mənada əleyhinə çıxma olaraq qiymətləndirilmişdir.

2020-ci ildəki İkinci Qarabağ Müharibəsi sonrasında, USAID, münaqişə sonrası humanitar yardımlar və qaçqınlara dəstək məsələlərində fəaliyyət göstərmişdir. Təşkilat, müharibənin təsirini yaşayaraq evlərini tərk etmiş ermənilərin qaçqın statusunda dəstək verən proqramlar həyata keçirmiş, lakin bu yanaşma bəzi hallarda ermənilərin Qarabağdan çıxarılmasının etnik təmizləmə kimi təsvir edilməsi ilə əlaqələndirilmişdir.

USAID-in bağlanması hansı nəticələrə səbəb ola bilər?

USAID-in bağlanması və ya məhdudlaşdırılması, ABŞ-ın xarici siyasətində ciddi dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Xüsusilə, demokratlar üçün bu agentliyin əhəmiyyəti böyük olduğundan, Tramp administrasiyasının bu addımı siyasi qarşıdurmalara yol açır.

(USAID-in bağlanması və ya Dövlət Departamenti ilə birləşdirilməsi məsələsi son dövrlərdə geniş müzakirə olunur. Bu addımın səbəbləri arasında maliyyə pozuntuları, korrupsiya iddiaları və agentliyin bəzi ölkələrin daxili işlərinə müdaxiləsi kimi faktorlar göstərilir. USAID-in bəzi layihələrində maliyyə pozuntuları və korrupsiya hallarının olduğu iddia edilir ki, bu da agentliyin fəaliyyətinə son verilməsi qərarına təsir edib. Məsələn, ABŞ Prezidenti Donald Tramp və onun müşaviri Elon Musk, USAID-in fəaliyyətində israfçılıq və sui-istifadə hallarını əsas gətirərək, agentliyin bağlanması və ya yenidən təşkil edilməsi üçün addımlar atmışlar.

Bundan əlavə, USAID-in bəzi ölkələrdə yerli siyasətə müdaxilə etdiyi və daxili işlərə qarışdığı barədə şikayətlər mövcuddur. Bu da agentliyin bağlanmasına səbəb olan amillərdən biridir.

ABŞ-ın xarici yardım siyasətində dəyişikliklər də USAID-in bağlanması qərarına təsir edib. Prezident Donald Trampın administrasiyası xarici yardımları azaltmaq və daxili prioritetlərə yönəlmək siyasətini yürüdür ki, bu çərçivədə USAID-in bağlanması qərarı da qəbul edilib.

USAID və digər beynəlxalq humanitar yardım təşkilatlarının fəaliyyətinin dayandırılması və ya ləngiməsi, həm ABŞ, həm də dünya səviyyəsində müxtəlif sosial, iqtisadi və siyasi nəticələrə səbəb ola bilər. Tramp administrasiyasının xarici yardımların həcmi azaltma və daxili prioritetlərə yönəlmə siyasəti ilə bu proses daha da güclənmişdir. Bu inkişaf, yalnız inkişaf etməkdə olan ölkələrdə deyil, həm də ABŞ-ın global hüquqi, siyasi və iqtisadi nüfuzuna ciddi təsir edə bilər.

USAID və digər humanitar təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən inkişaf layihələri, xüsusilə qlobal cəhətdən yoxsul ölkələrdə təhsil, səhiyyə, qida təhlükəsizliyi, ətraf mühitin qorunması və infrastruktur sahələrində mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu layihələrin dayandırılması, bu ölkələrdə sosial-iqtisadi vəziyyətin pisləşməsinə və humanitar böhranların dərinləşməsinə yol açmağa bilər. Xüsusilə Afrika, Cənubi Asiya və Yaxın Şərq kimi bölgələrdə bu vəziyyətin qida böhranları və qaçqın axınlarını artırmağa biləcəyi gözlənilir. Trampın isə, miqrasiya siyasəti nəinki miqrantların qəbuluna, hətta, onların qovulmasına yönəlibdir.

ABŞ-ın dünya miqyasında qlobal təzyiqlə mexanizmini, siyasi və iqtisadi təsirini humanitar yardımlar və inkişaf proqramları üzərində qurur. ABŞ-ın digər ölkələrə yardımlarını azaldaraq sosial və diplomatik əlaqələri zəiflətməsi, bu ölkələrin ABŞ-a qarşı münasibətini pisləşdirə bilər. Belə bir addım, digər qlobal güclərin — xüsusən Çin və Rusiyanın, bu boşluğu doldurmasına səbəb ola bilər. Məsələn, Çin son illərdə Afrika və Asiya ölkələrində "Böyük Gürüş Yolu" (Belt and Road Initiative) layihələri vasitəsilə böyük investisiyalar qoymuş və öz nüfuzunu artırmışdır. ABŞ-ın yardımları azalarsa, Çin və Rusiya bu bölgələrdə alternativ siyasi və iqtisadi təzyiqlə vasitələri yarada bilər. Buna görə də, Tramp Rusiyanı zəiflətmək üçün, yanacaqın mövcud qiymətlərini aşağı salmağa çalışır, Çinə münasibətdə isə, tariflərin səviyyəsini fantastik səviyyədə qaldırmaqla hədələyir.

ABŞ-ın qlobal təzyiqlə mexanizmi əvəzlənə bilər, lakin bunun necə baş verəcəyinə dair hələlik aydın bir istiqamət yoxdur. Bununla belə, Çin və Rusiyanın qlobal gücünü artırması ilə alternativ təzyiqlə mexanizmləri formalaşır. Məsələn, Çin öz iqtisadi və maliyyə

gücünü istifadə edərək, beynəlxalq təşkilatlar və inkişaf proqramları üzərindən təsir göstərə bilər. ABŞ-ın geri çəkilməsi, bu alternativ güclərin dünyadakı yeni hegemonluq uğrunda mübarizəyə səbəb ola bilər.

Digər tərəfdən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT), Avropa Birliyi və beynəlxalq humanitar təşkilatlar da global yardımlar və inkişaf layihələrindəki boşluğu doldura biləcək potensiala sahibdir. Bu təşkilatlar artıq ABŞ-ın azaltdığı yardımların bir hissəsini öz üzərinə götürməyə başlamışdır.

Trampın İT sahəsinə böyük maliyyə yatırımları etməyi planlaması, ABŞ-ın global iqtisadi gücünü bir qədər yenidən qurmağa yönəlmiş bir addım olaraq qiymətləndirilə bilər. Bu, texnologiya və innovasiya sahəsindəki yatırımlar vasitəsilə Amerikanın global rəqabətini artırmaq və xarici yardımların azalmasından doğan boşluğu müəyyən mənada doldurmaq məqsədini güdür.

Tramp, İT sahəsində yatırımlar edərək Silikon Vadisi kimi texnoloji mərkəzləri daha da gücləndirməyi hədəfləyir. Bu addım, ABŞ-ın texnologiya sahəsində liderliyini bərpa etməyə və digər inkişaf etmiş ölkələrin bu sahədə qarşısına keçməsinə mane olmağa yönəlib.

ABŞ, həmçinin 5G texnologiyaları, artırılmış reallıq (AR) və süni intellekt (AI) sahələrində də yeniliklər yaratmaq üçün daha çox sərmayə cəlb edə bilər. Bu, həm iqtisadiyyatın inkişafına, həm də dünya bazarlarında liderlik mövqeyinə təsir göstərə bilər.

ABŞ-ın İT sektoruna qoyduğu böyük investisiyalar, həmçinin milli iqtisadiyyat üçün faydalı olacağı kimi, digər ölkələrə də texnologiya əsaslı yardımlar etməyi mümkün edə bilər. Beləliklə,

ABŞ, qlobal səviyyədə iqtisadi və siyasi təsirini yardımlar və ticarət əlaqələrindən çox, texnoloji investisiyalar vasitəsilə saxlayacaq. ABŞ-ın texnoloji üstünlüyü ilə əlaqədar olaraq, qlobal təzyiq mexanizminin dəyişməsi, həm də hibrid müharibə və sosial media manipulyasiyası vasitəsilə dünyadakı siyasi münaqişələrdə Amerika gücünün yenidən üstünlük qazanmasını təmin edə bilər.

USAID-in və digər humanitar təşkilatların fəaliyyətindəki azalma, qlobal miqyasda sosial-iqtisadi gərginliklər və humanitar problemləri artıracaq, ancaq ABŞ bununla yanaşı texnoloji sahədəki yatırımlarını artıraraq öz qlobal nüfuzunu başqa yollarla qoruyub saxlaya bilər. Qlobal təzyiq mexanizmi mütləq itirilə bilməz, ancaq alternativlər formalaşa bilər, xüsusilə ABŞ-ın texnologiya və innovasiya sahəsindəki yeni gücü ilə.

Rauf Məmmədov

Cross Media Təhlil Mərkəzinin analitiki, fəlsəfə doktoru